

САДИКОВА Я. М.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри юридичних дисциплін
(Сумська філія Харківського
національного університету
внутрішніх справ)

УДК 347.97

ДО ПИТАННЯ ПРО СИСТЕМУ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ПРИНЦИПІВ ЗДІЙСНЕННЯ СУДОЧИНСТВА

У статті робиться висновок про те, що стаття 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 року містить основні права людини в сфері захисту їх прав та гарантії їх забезпечення, що може розглядатися як найвищі стандарти здійснення судочинства в рамках окремої правової системи. Положення вказаної статті вказують на кінцевий результат судового провадження з приводу захисту прав. Водночас результат може бути досягнуто за допомогою різних механізмів та інструментів. Побудова та організація роботи цих механізмів має відбуватися на основоположних засадах, які і будуть принципами здійснення судочинства в межах конкретної правової системи.

Ключові слова: стандарти захисту прав людини, принципи цивільного процесу, європейська конвергенція.

В статье делается вывод о том, что статья 6 Конвенции о защите прав человека и основных свобод 1950 года содержит основные права человека в сфере защиты их прав и гарантии их обеспечения, которые могут рассматриваться как высшие стандарты осуществления судопроизводства в рамках отдельной правовой системы. Положения указанной статьи указывают на конечный результат судебного производства по поводу защиты прав. В то же время результат может быть достигнут с помощью различных механизмов и инструментов. Их построение и организация производится на принципах, которые могут считаться принципами осуществления судопроизводства в рамках конкретной правовой системы.

Ключевые слова: стандарты защиты прав человека, принципы гражданского процесса, европейская конвергенция.

The article concludes that Article 6 of Convention for Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950 contains basic human rights in protection of their rights and guarantee their security, which can be regarded as highest standards of legal proceedings under a separate legal system. The provisions of this article point to final outcome of judicial proceedings concerning protection of human rights. At same time final outcome can be achieved by different mechanisms and tools. Their construction and organization is done on principles that can be considered as principles of proceedings within a particular legal system.

Key words: standards for protection of human rights, principles of civil procedure, the European convergence.

Вступ. Принципи відіграють надважливу роль як у процесі нормотворення, так і в процесі правореалізації. Шлях євроінтеграції, який обрано Україною, обумовлює необхідність приведення всіх галузей законодавства до «євростандартів». У травні 2015 року Президентом України було схвалено Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних право-

вих інститутів на 2015–2020 роки [1], в якій акцентовано на такій проблемі у законодавчому процесі, як відсутність належної динаміки у наближенні до стандартів Європейського Союзу. А відтак серед завдань та заходів щодо підвищення ефективності правосуддя та оптимізації повноважень судів різних юрисдикцій визначено запровадження інструментів та методології для оцінки функціонування судової системи відповідно до стандартів Ради Європи.

Постановка завдання. Це безпосередньо стосується як вироблення загальних засад здійснення судочинства, які б відповідали європейській практиці, так і вибудовування системи норм цивільного процесу відповідно до цих засад. Стандарти Європейського Союзу сприймаються по-різному, а тому для розуміння завдань і напрямків подальшої роботи в сфері удосконалення цивільного процесу, необхідним є дослідження цих стандартів як міжнародного регіонального явища та вироблення розуміння їх співвідношення з принципами цивільного процесуального права як явища національної правової системи. Це є безпосередньою метою статті.

Для досягнення поставленої мети поставлені такі завдання: з'ясування підходів до розуміння європейських стандартів та принципів цивільного процесу, їх співвідношення; з'ясування позицій вчених із приводу можливості систематизації європейських стандартів та принципів цивільного процесу.

Результати дослідження. На сьогодні загально визнаним стало використання терміну «стандарти захисту прав людини» для позначення вищого щабелю досягнення мети судового захисту прав людини, ефективності механізму захисту прав. Стандарти захисту прав, міжнародні та європейські принципи здійснення судочинства здебільшого сприймаються, як поняття одного рівня. В такому розумінні європейські принципи цивільного процесу розуміються, як стандарти цивільного процесу, викладені в ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 року: «Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення. Судове рішення проголошується публічно, але преса і публіка можуть бути не допущені в зал засідань протягом усього судового розгляду або його частини в інтересах моралі, громадського порядку чи національної безпеки в демократичному суспільстві, якщо того вимагають інтереси неповнолітніх або захист приватного життя сторін, або – тією мірою, що визнана судом суворо необхідною, – коли за особливих обставин публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя».

Неоднозначним є підхід до розуміння і визначення таких понять, як «принципи судочинства» та «стандарти захисту прав людини» та їх співвідношення.

Дослідження спеціальної літератури з питання щодо розуміння принципів (стандартів) цивільного процесу дає підстави для твердження про те, що європейські принципи (стандарти) для дослідження проблем гармонізації національного цивільного процесуального законодавства можуть бути згруповані на загальні принципи європейського права, принципи (стандарти) захисту прав людини, єдині принципи здійснення судочинства в європейських державах, принципи здійснення судочинства конкретних європейських держав.

Загальними принципами європейського права називають різні. За основу візьмемо підхід В.В. Комарова, який загальними називає такі принципи, як принцип верховенства права, принцип прямої дії, принцип правової визначеності, принцип пропорційності, принцип недискримінації, принцип прозорості [2, с. 55–83]. Загальними ці принципи називаються через застосування їх в абсолютно всіх сферах права. Загальні принципи є тими основами, на яких вибудовується європейське право, як інтеграційне утворення поза правових систем держав-учасниць Європейського Союзу, а також національне право цих держав.

Принципи захисту прав людини – це наднаціональні стандарти, які є орієнтиром для правотворчості та правозастосування в європейських державах світу. Метою таких стандартів є служіння основою для уніфікації та гармонізації норм у конкретній сфері, а саме в сфері захисту прав людини.

Варто зазначити, що коли мова йде про принципи (стандарти) захисту прав людини, то вони виступають тією метою, на досягнення якої спрямоване здійснення судочинства, тому принципи (стандарти) захисту прав людини та принципи здійснення судочинства перебувають у різних правових площинах, хоча і знаходиться багато точок перетину.

В національних правових системах європейських держав існують принципи, які за змістом є однаковими у багатьох європейських державах. Так, Пітер Готволд (Peter Gottwald) вказує на те, що у дуже неупередженому буквальному сенсі Європейське цивільне процесуальне право складається з більш ніж сорока національних законів із метою продемонструвати загальні принципи і правила. Ці принципи можна назвати спільним європейським законом. При цьому оскільки практично всі європейські держави є учасниками Європейської конвенції з прав людини, один загальний принцип є загальним для всіх європейських держав, який фіксовано у статті 6 розділу 1 Європейської конвенції з прав людини. Відповідно до цього правила кожен має право на справедливий і публічний розгляд справи в розумний строк незалежним і безстороннім судом, створеним на підставі закону [3]. За такого підходу європейські принципи мають розглядатися як європейське інтеграційне утворення.

Водночас аналіз іноземної літератури за останні роки дає змогу говорити про те, що відносно положень, викладених у ст. 6 Європейської конвенції чи в ст. 47 Хартії ЄС про основні права, не використовуються терміни «стандарт» чи «принцип». У відповідних статтях мова йде про фундаментальні права в цивільному процесі, а тому саме з таких позицій і ведуться дослідження та викладається матеріал [4].

Таким чином, із урахуванням положень статті 6 Конвенції система стандартів захисту прав людини в порядку цивільного судочинства може бути представлена сукупністю права на суд (як його прояв – право на доступ до суду) та права на справедливий судовий процес, що включає такі організаційні та процесуальні гарантії:

- а) розгляд справи судом, створеним на підставі закону;
- б) незалежність та неупередженість суду;
- в) публічний розгляд справи та проголошення рішення суду;
- г) справедливий судовий розгляд;
- д) розгляд справи впродовж розумного строку.

Одним із членів робочої групи з розробки Принципів і правил транскордонного цивільного процесу Нілом Ендрюсом (Neil Andrews) було представлено список чотирнадцяти фундаментальних особливостей англійського судочинства. Вчений проводить градацію принципів на квазіконституційні декларації фундаментальних процесуальних гарантій; основні принципи, що стосуються стилю і ходу процесу; позиції щодо важливих деталей.

При цьому до основних процесуальних гарантій Ніл Ендрюс відніс такі: судова компетенція; незалежність судів; судова неупередженість; процесуальна рівність; право бути почутим; гласність; аргументованість рішення; швидке і прискорене правосуддя; професійна незалежність адвоката; право на допомогу адвоката; привілеї клієнтів адвокатів; привілеї проти самозвинувачення. Вбачається правильним висновок, що ці положення є подібними до положень статті 6 Конвенції.

Щодо принципів, що стосуються стилю і ходу процесу, то ними є положення щодо:

- юрисдикції; місця здійснення судочинства; ініціації процесу сторонами;
- визначення сторонами «об'єму» процесу; об'єднання правил; розподіл тягаря і стандарту доказування; змагальні папери; обов'язок сторін уникнути помилкових вимог (клопотань) і зловживань у процесі;
  - права доступу до інформації; судової ініціативи з доказових питань; експертизи;
  - судового управління розгляду справи; санкцій проти невиконання; потреби для пропорційності у використанні санкцій;
  - обов'язку сторін діяти справедливо і для забезпечення ефективності та якнайшвидшого розгляду; обов'язку сторін співпрацювати;
  - прав сторін припинити або врегулювати спір; судового заохочення у врегулювання;
  - права на «усні» процедури; остаточного слухання до винесення остаточного рішення; відповідальності суду за правильне застосування закону;
  - основних витрат; остаточності рішень; апеляційних механізмів;
  - ефективного виконання рішень; визнання рішень іноземних судів; міжнародного судового співробітництва.

Таким чином, професором Нілом Ендрюсом було згруповано принципи за сферою поширення в процесі.

Європейські принципи цивільного процесу можна розуміти як сукупність усіх принципів, які мають місце в національних правових системах усіх європейських держав. На сьогодні питання про європейську конвергенцію, яка охопила не лише систему діяльності публічних адміністрацій, а й практично всі сфери права, в тому числі і правосуддя, залишається актуальним. Конвергенція у галузі цивільного процесу полягає у створенні єдиної моделі здійснення цивільного судочинства і має за мету, в першу чергу, створення єдиної системи принципів цивільного процесу в європейських державах.

У рамках питання, що розглядається, окремої уваги, на нашу думку, заслуговує питання щодо загальної уніфікації цивільного процесу. Родоначальником ідеї уніфікації цивільного процесуального права в Європі прийнято вважати бельгійського професора Марселя Сторма. На VIII Міжнародному конгресі з процесуального права (Утрехт, Нідерланди, 1987р.) була створена робоча група для розробки Цивільного процесуального кодексу для держав-членів Європейського Союзу. Цю групу очолював Марсель Сторм. У 1994 році робочою групою був підготовлений Проект ЦПК, що складався зі 140 статей різної юридичної природи. Однак стало зрозуміло, що ще занадто багато відмінностей між процесуальними системами дванадцяти держав-членів, щоб можна було розробити і працювати за модельним кодексом. Внаслідок цього виникла ідея про створення Принципів і правил транскордонного цивільного процесу (Principles and Rules of Transnational Civil Procedure).

Це була ініціатива двох професорів права Джеффри Хазарда (Hazard) молодшого, юридичний факультет університету Пенсільванія, і Мішель Таруфо (Taruffo), університет Павії. Ідея полягала в розробці кодексу правил для міжнародних справ, які повинні застосовуватися в звичайних національних судах і замінювали б внутрішні процедурні правила, коли сторони в судовому процесі були громадянами різних держав або коли майно знаходилося в одній державі, а вимоги пред'являлися стороною з іншої країни. Тобто створювалися правила здійснення судочинства у відносинах, ускладнених так званим «іноземним елементом». Намір двох ініціаторів полягав у тому, щоб подолати розрив між загальним правом і традиціями «системи цивільного права», та розробити кодекс, який поєднує в собі найпривабливіші атрибути двох систем і дозволяє уникнути судових ускладнень під час провадження у справах з іноземним елементом [5, с. 204].

У 1997 році Американський інститут права погодився виступити спонсором проекту, над яким розпочали працювати три робочі групи. Першим кроком стала підготовка переліку фундаментальних принципів, які мали бути покладені в основу. Рольфом Стюрнером (ROLF STÜRNER) було сформульовано п'ятнадцять принципів.

Принципи і правила транскордонного цивільного процесу (Principles and Rules of Transnational Civil Procedure) були підготовлені UNIDROIT та Американським інститутом права (The American Law Institute) в 2004 році. Основною пропозицією було те, що провідні принципи цивільного судочинства з користю могли б бути організовані відповідно з чотирьох наріжних каменів судочинства: забезпечення доступу до адвоката та врегулювання невідповідностей правових систем; рівність і справедливість між сторонами; зосереджений і швидкий процес; судова цілісність.

Проект був першою спробою подолання різниці між судовими процедурами правових систем цивільного права та загального права.

18–19 жовтня 2013 року відбувся перший робочий семінар, організований Міжнародним інститутом уніфікації приватного права (UNIDROIT) та Європейським інститутом права (ELI), присвячений створенню Європейських правил цивільного судочинства (European Rules of Civil Procedure). Правила мають бути розроблені на основі Принципів і правил транснаціонального цивільного процесу 2004 року [6].

Учасники семінару прийняли резолюцію, в якій зазначалося, що при створенні Європейських правил повинні бути прийняті до уваги: 1) Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. і Хартія Європейського Союзу про основні права 2000 р.; 2) законодавчі акти ЄС; 3) правові традиції європейських країн; 4) робота Комісії Марселя Сторма (Storme Commission) і 5) інші відповідні європейські джерела.

21–22 листопада 2013 року на конференції (Брюссель) з визначення курсу розвитку здійснення правосуддя було запропоновано для обговорення ряд положень, серед яких визна-

чалися укріплення взаємної довіри через інтеграцію матеріального права, забезпечення ефективного виконання судових рішень, забезпечення європейського цивільного права [7].

Такі заходи стали логічним втіленням положень статті 81 Договору про функціонування Європейського Союзу – одного з установчих документів Європейського Союзу, в якій зазначається, що Союз розвиває судове співробітництво в цивільних справах транскордонного змісту на підставі принципу взаємного визнання судових рішень та рішень у позасудових справах. Таке співробітництво може охоплювати ухвалення заходів щодо наближення законів та підзаконних актів держав-членів. Для цих цілей Європейський Парламент та Рада, діючи згідно зі звичайною законодавчою процедурою, ухвалюють заходи, спрямовані на те, щоб забезпечити, з-поміж інших, взаємне визнання та забезпечення виконання у державах-членах судових рішень та рішень у позасудових справах та усунення перешкод для належного функціонування цивільного провадження, в разі потреби – через сприяння узгодженості правил цивільного процесу, чинних – у державах-членах [8].

Висновки. Стаття 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 року містить основні права людини в сфері захисту їх прав та гарантії їх забезпечення, що може розглядатися як найвищі стандарти здійснення судочинства в рамках окремої правової системи. Положення вказаної статті вказують на кінцевий результат судового провадження з приводу захисту прав. Водночас результат може бути досягнуто за допомогою різних механізмів та інструментів. Побудова та організація роботи цих механізмів має відбуватися на основоположних засадах, які і будуть принципами відповідної галузі в межах конкретної правової системи.

Таким чином, перспективними та актуальними видаються дослідження кожного окремого принципу процесу в системах права європейських держав через призму ефективності в досягненні мети, визначеної Конвенцією про захист прав людини та основних свобод, з метою наближення національного цивільного судочинства до європейської моделі здійснення захисту цивільних прав у суді.

Список використаних джерел:

1. Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки. Указ Президента України. – [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 20.05.15 р. № 276/2015. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/276/2015>.
2. Курс цивільного процесу : підручник / В.В. Комаров, В.А. Бігун, В.В. Баранкова та ін. ; за ред. В.В. Комарова. – Х. : Право, 2011. – 1352 с.
3. Peter Gottwald. The European Law of Civil Procedure. – *Ritsumeikan Law Review*, 2005. – № 22. – р. 37.
4. Rafat Manko. Europeanisation of civil procedure. – European Union, 2015. – P. 5. – [Електронний ресурс]: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2015/559499/EPRS_IDA\(2015\)559499_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2015/559499/EPRS_IDA(2015)559499_EN.pdf).
5. RabelsZ Bd. The Principles of Transnational Civil Procedure. An Introduction to Their Basic Conceptions By Rolf Stürner, Freiburg i.Br. / RabelsZ Bd. – Mohr Siebeck, 2005. – S. 201–254.
6. The ELI-UNIDROIT Project: From Transnational Principles to European Rules of Civil Procedure – 1st Exploratory Workshop. – [Електронний ресурс] : News and Views in Private International Law. – Режим доступу до ресурсу: <http://conflictoflaws.net/2013/the-eli-unidroit-project-from-transnational-principles-to-european-rules-of-civil-procedure-1st-exploratory-workshop/>.
7. Discussion paper 1: EU Civil Law. – [Електронний ресурс] : materials of Assises de la Justice conference (Brussels, 21–22 November 2013) // – Режим доступу до ресурсу : http://ec.europa.eu/justice/events/assises-justice-2013/files/civil_law_en.pdf.
8. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу (2010/С 83/01). – [Електронний ресурс] : Офіційний вісник Європейського Союзу. – 30.3.2010 // Режим доступу до ресурсу : file:///C:/Users/%D0%92%D0%B0%D1%81%D0%B8%D0%BB%D0%B8%D0%B9/Downloads/consolidated_versions_20120516.PDF.

